

Форма за действителност на уговорката за лихва в българското гражданско право

Form of Validity of the Interest Clause in Bulgarian Civil Law

Владислав Дацов¹

SUMMARY

The present study analyses the topic of the form of validity of the interest clause in Bulgarian Civil Law. There are two questions of particular importance that need to receive answers: whether the written form of validity of the interest clause set for the loan is applicable in all other civil relations; whether the form of validity of the main deal requires the same form of validity of the accessory deal by default. Since the non-compliance with the form of validity leads to the invalidation of the deal and it cannot give rise to the legal consequences desired by the parties, it is obvious that the discussion has not only theoretical but also significant practical dimensions.

KEY WORDS

Interest Clause, Form of Validity, Bulgarian Civil Law

¹ Ас. д-р Владислав Дацов, ЮФ на УНСС, e-mail: vladislav.datsov@unwe.bg, България (Asst. Prof., JD Vladislav Datsov, Faculty of Law of the University for National and World Economy, e-mail: vladislav.datsov@unwe.bg, Bulgaria).

I. Въведение

Единствената изрична уредба на формата за действителност на уговорката за лихва в гражданското право като че ли се съдържа в разпоредбата на чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД. Поставят се поне два важни не само от теоретична, но и от практическа гледна точка въпроса. Първият, дали това е общо законодателно положение, което засяга всички уговорки за лихва в гражданското право, или изключение, отнасящо се единствено до договора за заем. Вторият, дали съществува зависимост между формата за действителност на главната сделка и тази на акцесорната сделка в гражданското право. Тъй като санкцията на законодателя за неспазване на предвидената в закона форма за действителност на сделката е най-тежката възможна – нищожност на основание чл. 26, ал. 2, изр. 1, предл. 3 ЗЗД, очевидно е, че въпросите за формата на уговорките за лихва в гражданското право са от съществено значение. В настоящата статия се прави опит да се даде отговор на поставените по-горе въпроси като авторът не претендира нито за безалтернативност, нито за безспорност на достигнатите изводи.

II. Член 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД – общ принцип или изключение

1. Становища в правната доктрина

Според Огнян Герджиков правилото, съдържащо се в чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД, намира общо приложение в гражданското право, т.е. задължението за плащането на възнаградителна лихва, влизащо в съдържанието на гражданското правоотношение, възниква само ако това е изрично уговорено писмено между страните по правоотношението.²

Според Ангел Калайджиев:

„Гражданскоправната договорна възнаградителна лихва, уредена при договора за заем, изисква писмена форма *ad solemnitatem* – чл. 240, ал. 2 ЗЗД. По аргумент от по-силното

² О. Герджиков. *Търговски сделки*, 4-то прер. и доп. изд. София, ИК „Труд и право“, 2015, с. 57.

основание изискването на чл. 240, ал. 2 ЗЗД следва да се отнася и до останалите гражданскоправни задължения, които произтичат от юридически факти, различни от договора за заем⁴³.

Неясно остава (а и липсва каквато и да била обосновка) какво разбира авторът под прилагане на аргумент от по-силното основание (*argumentum a fortiori*) в конкретния случай. Както посочва Кристиан Таков, аргументът от по-силното основание не съществува във формалната логика и крие голям риск от грешни заключения. Този аргумент **„доколкото въобще е юридически удържим – е приложим само при количествени, но не и при качествени разлики.“**⁴⁴ Разликата между наемното правоотношение и другите правоотношения, в чието съдържание влизат гражданскоправни задължения, е качествена. Обусловена е от предмета на правоотношението. Затова е твърде съмнително изобщо прилагането на аргумента от по-силното основание към правилото за форма за действителност на уговорката за лихва между страните, съдържащо се в чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД, спрямо задължението за лихва, произтичащо от друго правоотношение.

Александър Кожухаров също се придържа към виждането, че уговорката за лихва е действителна, само ако е в писмена форма, като се позовава на правилото в чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД.⁴⁵ Авторът обаче не сочи аргументи в полза на становището, че в тази разпоредба се съдържа общо правило, а не изключение. Неясно остава защо правната уредба на договора за заем да намира приложение и по отношение на сделки с друг предмет.

Соломон Розанис също смята, че писмената форма за действителност на уговорката за лихва намира приложение и към граждански правоотношения, възникнали в резултат от проявлението на юридически факти, различни от сключването на договор за заем.⁴⁶

³ А. Калайджиев. *Облигационно право*. Обща част, 8-мо прер. и доп. изд. София, Сиби, 2020, с. 201.

⁴ К. Таков. *Как се решава частноправен казус*. София, Сиби, 2007, с. 61.

⁵ А. Кожухаров. *Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение*. Нова редакция и допълнения – Петко Попов. София, Юриспрес, 2002, с. 173.

⁶ С. Розанис. *Търговски сделки. Обща част*. София, Феня, 2012, с. 34.

2. Форма за действителност на уговорката за лихва

Общо правило или изключение

Съгласно чл. 240 ЗЗД:

„(1) С договора за заем заемотателят предава в собственост на заемателя пари или други заместими вещи, а заемателят се задължава да върне заетата сума или вещи от същия вид, количество и качество.

(2) Заемателят дължи лихва само ако това е уговорено писмено. Това разпореждане не се отнася до банките“.

Законодателят урежда формата за действителност на уговорката за лихва (и то възнаградителна, а не за забава) единствено при договора за заем. Същевременно както в правната доктрина, така и в съдебната практика е безспорно, че лихва (както възнаградителна, така и за забава) може да бъде уговаряна и по други сделки. Няма пречка при сключването на договор за продажба страните да уговорят предаване на вещта и по-късно плащане на цената като за всеки ден от предаването на вещта до окончателното плащане се дължи лихва в размер, определен от тях. Горното може да се отнесе и към договора за изработка, договора за услуга или договора за поръчка, когато е възмезден. Същевременно нито при договора за изработка (договорът за услуга няма изрична правна уредба, поради което се приема, че спрямо него се прилагат съответно правилата за договора за изработка⁷), нито при договора за поръчка, е уредена форма за действителност на лихвата. Освен това правилото, съдържащо се в чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД, се намира в особената част на ЗЗД. Ако законодателят смяташе, че това правило следва да намери приложение по отношение на всички договори, той щеше да го включи като разпоредба в общата част на закона и по-специално в чл. 10 ЗЗД, в който се съдържат единствените общи правила за лихвата (както за възнаградителната, така и за лихвата за забава). Формата за действи-

⁷ З. Торманов. *Договорът. Практическо ръководство за търговски и граждански договори*. София, Сиби, 2020, с. 568.

телност на уговорката за лихва при договора за заем нито може да се тълкува разширително, така че да намери приложение и към другите договори, уредени в ЗЗД, нито може да се приложи по аналогия на закона към тях. Съображенията за това са следните. Уредбата на формата за действителност е императивна, а случаите, в които се изисква такава, са лимитативно (изчерпателно) уредени от законодателя. Както посочва Витали Таджер:

„правната уредба на формата се съдържа в повелителни норми, които са изключителни и поради това не могат да се тълкуват разширително. От повелителния характер на регламентацията следва, че всеки може да се позовава на липсата на форма на сделката, недопустимо е прилагането на нормите за формата по аналогия и страните не могат да отменят предписанията на закона“⁸.

Филип Рачев също посочва, че формата за действителност на сделката може да се установява само със закон⁹, а Александър Джеров – че **„правната уредба на формата на сделките намираме в императивните норми на съответното законодателство“**¹⁰. Формата за действителност е допълнителен юридически факт, чието наличие предопределя настъпването на желаните от страните по сделката правни последици. Санкцията при неспазване на тази форма е нищожност на сделката на основание чл. 26, ал. 2, изр. 1, предл. 3 ЗЗД. Съгласно тази разпоредба: **„Нищожни са и договорите, ... при които липсва... предписана от закона форма...“**. С други думи, при неспазване на формата за действителност сделката не може да породи желаните от страните правни последици. Самата формулировка на чл. 26, ал. 2, изр. 1, предл. 3 ЗЗД изключва разпростирането на правилата за форма за действителност и към неуредени изрично от законодателя случаи било чрез разширително тълкуване, било чрез прилагане по аналогия

⁸ В. Таджер. *Гражданско право на НРБ*. Обща част. Дял II. София, Софи-Р, 2001, с. 419.

⁹ Ф. Рачев. *Гражданско право. С образци на писмени защиты*. София, Университетско издателство „Стопанство“, 2003, с. 372

¹⁰ А. Джеров. *Гражданско право*. Обща част. София, ИК „Труд и право“, 2012, с. 423.

на закона¹¹. Неслучайно е използвано определението **предписана**. С него законодателят посочва, че само спазването на изрично уредената в нормативен акт форма за действителност, предвидена за конкретната сделка, е условие за действителност на тази сделка. По отношение на договора за заем в чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД законодателят е предвидил писмена форма за действителност на уговорката за лихва по такъв договор. В този случай е налице **предписана** (изрично предвидена за конкретната сделка) **от закона** (чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД) **форма** (обикновена писмена). За уговорката за лихва във връзка с нито един друг договор, уреден в специалната част на ЗЗД, не е предвидена форма за действителност, поради което може да се заключи, че изискването за форма, съдържащо се в чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД, не намира приложение към останалите договори, т.е. правната норма урежда изключение, а не въвежда правило (общ принцип).

От систематичното място на правилото в чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД (в специалната част на ЗЗД и по-специално в уредбата на договора за заем), от правните последици (свързани с неспазването на предписаната от закона форма за действителност) и от изчерпателната, изрична и императивна уредба на формата за действителност, може да се направи изводът, че правната норма урежда изключение, а не въвежда принципно положение.

Зависимост между формата за действителност на главната и на акцесорната сделка

Поставя се обаче и още един интересен въпрос. Тъй като вземането за лихва (както възнаградителна, така и за забава) има акцесорен характер, следва ли формата за действителност на главното задължение да се разпростира и по отношение на акцесорните такива, ако друго не е предвидено от законодателя. Очевидно в чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД законодателят е регламентирал случай, в който това не е задължително.

¹¹ Както посочва Филип Рачев, недопустимо е правоприлагането по аналогия на закона на правна норма, която урежда изчерпателно изброени случаи (каквито са и тези, в които законодателят изисква форма за действителност на сделката). Вж. Рачев (2003), с. 120.

За валидността на договора за заем е достатъчно (освен съгласието на страните по договора) вещта да бъде предадена¹², но не е необходимо спазването на писмена форма за действителност¹³. Уговорката за лихва (в случая възнаградителна) обаче трябва да се съдържа в писмен документ, за да породи желаното от заемотателя и заемателя правно действие. Главното задължение – да се върне вещта, произтича от договор, който може да не е в писмена форма, а акцесорното – от уговорка, която задължително трябва да е писмена. Освен задължението за възнаградителна лихва, акцесорни задължения са и тези за неустойка и за лихва за забава¹⁴ (още – мораторна лихва, която се дължи по силата на чл. 86, ал. 1 ЗЗД, без да е уговорена между страните, но за целите на настоящото изследване от значение е случаят, когато изрично е уговорена в размер, различен от този на законната¹⁵). Поради това зависимостта между формата за действителност на главното задължение и тази на акцесорното има съществено практическо значение. Очевидно, когато акцесорното задължение е уредено в договора, от който произтича и главното, проблем няма да възникне, тъй като формата и за двете задължения ще бъде една и съща (съдържат се в един и същ документ например). Понякога обаче главното задължение произтича от една сделка, а акцесорното се съдържа в друга. Например след възникването на правоотношението страните желаят да сключат допълнително споразумение, с което да уговорят лихва (без значение дали ще бъде възнаградителна или мораторна) или неустойка. В този случай втората сделка ще бъде зависима (акцесорна, добавъчна), защото главната сделка може да породи и самостоятелно правното си действие, а действителността на главната сделка предопределя и тази на акцесорната¹⁶. В гражданското законодателство изискването за за-

¹² За критика на възприетото в доктрината виждане за договора за заем като реален такъв вж. З. Торманов. *Паричното правоотношение*. София, Сиби, 2025, с. 90 – 99.

¹³ Цветелина Байрактарова изрично го определя като реален и неформален. Вж. Ц. Байрактарова. *Договорът за банков кредит*. София, Сиби, 2024, с. 27.

¹⁴ В този смисъл вж. и Торманов (2025), с. 38.

¹⁵ За разликата между законна лихва, договорна лихва и неустойка за забава при неизпълнение на гражданскоправно задължение вж. В. Дацов. За отношението между законна лихва, договора лихва и неустойка за забава при неизпълнение на гражданскоправно парично задължение. *Юридическо списание на НБУ*, 2 (2024), с. 52 – 62.

¹⁶ В този смисъл вж. Торманов (2025), с. 130. За разделението на сделките на главни и

висимост между формата за действителност на две сделки е уредена при упълномощаването¹⁷, а чрез препращане – и при потвърждаването на действията на мнимия пълномощник¹⁸. Общо и изрично изискване акцесорните сделки да бъдат сключвани или извършвани във формата за действителност на главните сделки в гражданското законодателство няма. С оглед характера на формата за действителност (изчерпателност и императивност на уредбата) и недопустимостта на прилагането на правилата за нея по аналогия на закона и към други сделки следва да се приеме, че акцесорните съглашения, за които не съществува изрично предвидена от законодателя форма за действителност, могат да бъдат неформални.

Трябва да се разграничават акцесорните сделки от несъщественото съдържание на главната сделка. Несъщественото съдържание на сделката не я типизира като такава от определен вид (това е функцията на същественото съдържание), нито съдържа правните последици, които настъпват и без да са уговорени между страните (това е функцията на естествените елементи на сделката¹⁹). Сделката може да породи правни последици и без несъщественото си (още факултативно) съдържание, но страните включват и него към същественото, за да защитят по-пълноценно интересите си. Може да се каже, че несъщественото съдържание отразява в голяма степен спецификата на конкретното правоотно-

зависими вж. Таджер (2001), с. 405 – 406.

¹⁷ Чл. 37 ЗЗД: „Упълномощаването за сключване на договори, за които законът изисква особена форма, трябва да бъде дадено в същата форма; но ако договорът трябва да бъде сключен в нотариална форма, упълномощаването може да бъде направено и писмено с нотариално удостоверяване на подписа и съдържанието, извършени едновременно“.

¹⁸ Чл. 42, ал. 2 ЗЗД: „Лицето, от името на което е сключен договор без представителна власт, може да го потвърди. За потвърждаването се изисква същата форма, която е предвидена за упълномощаването за сключване на договора“.

¹⁹ Витали Таджер и Георги Боянов включват в съдържанието на сделката само същественото и несъщественото съдържание, но не и естествените елементи. Вж. Таджер (2001), с. 431 – 432. Г. Боянов. *Основи на гражданското право. Нова редакция – Гергана Боянова*. София, Авалон Пбблишинг, 2011, с. 107 – 108. За разлика от тях Мария Павлова включва и естественото съдържание като вид съдържание на сделката наред със същественото и несъщественото. Вж. М. Павлова. *Гражданско право*. Обща част. София, Софи-Р, 2002, с. 487 – 488.

шение. Несъщественото съдържание обаче няма самостоятелно значение – то винаги се прилага във връзка със същественото съдържание и се обхваща от волята на страните по сделката обикновено още със сключването ѝ. Несъщественото съдържание позволява на страните да се отклонят в предвидените от закона случаи и в допустимите от закона граници от онези правни последици, които настъпват в резултат от същественото съдържание на сделката²⁰. Примери за несъществено съдържание са уговорките за срок, условие, начин на плащане, място на изпълнение и пр. Най-важното обаче е, че несъщественото съдържание не поражда самостоятелни правни последици, а само конкретизира, доразвива, обуславя или по друг начин влияе на правните последици, които настъпват от възникналото правоотношение. Акцесорните сделки притежават известна самостоятелност спрямо главните сделки. Главната сделка поражда правни последици, които се различават от тези на акцесорната сделка. Налице е зависимост, но тя е между две сделки (а не вътре в съдържанието на главната сделка, както е при същественото и несъщественото съдържание): съществуването на акцесорната сделка се предопределя от това на главната, но не и обратното. Тъй като всяка от двете сделки поражда различни правни последици, акцесорната сделка не става част от несъщественото съдържание на главната сделка. Примери за акцесорни сделки са уговорката за лихва, за неустойка, за задатък и т.н. Без значение е дали тези уговорки ще бъдат включени в документа, в който е обективизирана главната сделка. Същото се отнася и до несъщественото съдържание. Може в допълнително споразумение да се предвиди срок за изпълнение на главното задължение или начин на плащане. Тази уговорка ще стане част от несъщественото съдържание. Възможно е обаче със също такова допълнително споразумение да се уреди и задължение за мораторна лихва върху неплатената в предвидения срок сума, както и възнаградителна

²⁰ Таджер (2001), с. 431.

лихва за ползването на сумата до датата на падежа²¹. Тази уговорка ще има характера на акцесорна сделка. Такава е правната същност и на уговорката за неустойка, за която законодателят не предвижда форма за действителност.

Заключение

Разпоредбата на чл. 240, ал. 2, изр. 1 ЗЗД не съдържа общ принцип за формата на уговорката за лихва в гражданското право. Напротив, това е изключение, което намира приложение единствено при договора за заем. Що се отнася до формата за действителност на акцесорните сделки, може да се обобщи, че в гражданското право тя ще се предопределя от формата за действителност на главните само когато законодателят изрично предвижда такава зависимост, както е сторил в чл. 37 ЗЗД и в чл. 42, ал. 2 ЗЗД.

Цитирана библиография

Байрактарова, Ц. *Договорът за банков кредит*. София, Сиби, 2024 (Bayraktarova, Ts. *Dogovorot za bankov kredit*. Sofia, Sibi, 2024).

Боянов, Г. *Основи на гражданското право*. Нова редакция – Гергана Боянова. София, Авалон Пъблишинг, 2011 (Boyarov, G. *Osnovi na grazhdanskoto pravo*. Nova redaktsia – Gergana Boyanova. Sofia, Avalon Publishing, 2011).

Герджиков, О. *Търговски сделки*, 4-то прер. и доп. изд. София, ИК „Труд и право“, 2015 (Gerdzhikov, O. *Targovski sdelki*, 4-to prer. i dop. izd. Sofia, IK „Trud i pravo“, 2015).

²¹ За виждането, че в гражданското право не съществува законна възнаградителна лихва, а само договорна такава вж. В. Дацов. Законна възнаградителна лихва в българското гражданско право. *Общество и право*, 9 (2024), с. 52 – 64.

Дацов, В. Законна възнаградителна лихва в българското гражданско право. *Общество и право*, 9 (2024), с. 52 – 64 (Datsov, V. Zakonna vaznagraditelna lihva v balgarskoto grazhdansko pravo. *Obshtestvo i pravo*, 9 (2024), s. 52 – 64).

Дацов, В. За отношението между законна лихва, договора лихва и неустойка за забава при неизпълнение на гражданскоправно парично задължение. – В: *Юридическо списание на НБУ*, 2 (2024), с. 52 – 62 (Datsov, V. Za otноshenieto mezhdu zakonna lihva, dogovora lihva i neustoyka za zabava pri neizpalnenie na grazhdanskopravno parichno zadalzhenie. *Yuridicheskо spisanie na NBU*, 2 (2024), s. 52 – 62).

Джеров, А. *Гражданско право*. Обща част. София, ИК „Труд и право“, 2012 (Dzherov, A. *Grazhdansko pravo. Obshta chast*. Sofia, IK „Trud i pravo“, 2012).

Калайджиев, А. *Облигационно право*. Обща част, 8-мо прер. и доп. изд. София, Сиби, 2020 (Kalaydzhiiev, A. *Obligatsionno pravo. Obshta chast*, 8-mo prer. i dop. izd. Sofia, Sibi, 2020).

Кожухаров, А. *Облигационно право*. Общо учение за облигационното отношение. Нова редакция и допълнения – Петко Попов. София, Юриспрес, 2002 (Kozhuharov, A. *Obligatsionno pravo. Obshto uchenie za obligatsionното otноshenie*. Nova redaktsia i dopalnenia – Petko Popov. Sofia, Yurispres, 2002).

Павлова, М. *Гражданско право*. Обща част. София, Софи-Р, 2002 (Pavlova, M. *Grazhdansko pravo. Obshta chast*. Sofia, Sofi-R, 2002).

Рачев, Ф. *Гражданско право. С образци на писмени защиты*. София, Университетско издателство „Стопанство“, 2003 (Rachev, F. *Grazhdansko pravo. S obraztsi na pismeni zashtiti*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Stopanstvo“, 2003).

Розанис, С. *Търговски сделки*. Обща част. София, Феней, 2012 (Rozanis, S. *Targovski sdelki. Obshta chast*. Sofia, Feneya, 2012).

Таджер, В. *Гражданско право на НРБ*. Обща част. Дял II. София, Софи-Р, 2001 (Tadzher, V. *Grazhdansko pravo na NRB*. Obshta chast. Dyal II. Sofia, Sofi-R, 2001).

Таков, К. *Как се решава частноправен казус*. София, Сиби, 2007 (Takov, K. *Kak se reshava chastnopraven kazus*. Sofia, Sibi, 2007).

Торманов, З. *Паричното правоотношение*. София, Сиби, 2025 (Tormanov, Z. *Parichното pravootnoshenie*. Sofia, Sibi, 2025).

Торманов, З. *Договорът. Практическо ръководство за търговски и граждански договори*. София, Сиби, 2020 (Tormanov, Z. *Dogovor at. Prakticheshko rakovodstvo za targovski i grazhdanski dogovori*. Sofia, Sibi, 2020).